

“Отчет об исследованиях многослойного средневекового поселения у с. Нижнетеплое Станично-Луганского района Луганской области в 1998 г.”.

11. Пуголов Ю.О. Дослідження Полтавської фортеці: старе місто / Ю.О. Пуголов, Є.С. Калашник. – Київ-Полтава, 2009. – 132 с.

12. Ригельман А.И. История о донских казаках / А.И. Ригельман. – Ростов н / Д : Кн. Изд-во, 1992. – 224 с.

13. Супруненко О. Дослідження культурних нашарувань козацької доби у Кременчуці / О. Супруненко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей. – Вип. 16. – К.: ХІК, Часи козацькі, 2007. – С.4–12.

Сергій Пивоваров (Чернівці), зав. кафедрою етнології, античної та середньовічної історії факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктор історичних наук, професор

Монетні знахідки з Хотинської фортеці

Нумізматичні джерела надають цінну історичну інформацію про розвиток торгівельно-грошових відносин, суспільно-політичне та соціальне становище населення України в добу середньовіччя. Вивчення монетних знахідок дозволяє встановити основні напрями торгівельних шляхів, простежити інтенсивність товарообміну, з'ясувати особливості грошового господарства у жителів конкретного регіону тощо. В зв'язку із цим введення до наукового обігу нових даних про знахідки середньовічних монет на українських землях не тільки доповнює джерельну базу та уточнює топографію поширення монетних номіналів на певних територіях, а й дає змогу реконструювати ступінь розвитку місцевого господарства і суттєво доповнює повідомлення нарративних джерел.

Значну кількість нумізматичних матеріалів доби середньовіччя виявлено на території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (сучасна українська Буковина, за адміністративно-територіальним поділом — Чернівецька обл.). Тут у скарбах та поодиноких знахідках виявлено сотні екземплярів середньовічних монет¹. Проте більшість із них трапилися за випадкових обставин і не завжди відомі умови їх знахідки та супроводжуючий матеріал. Тому особливої ваги набувають монети, виявлені під час археологічних робіт, коли знахідки металевих грошових знаків надійно фіксуються і їх походження не викликає жодних сумнівів. До числа таких знахідок відносяться монети, знайдені під час археологічних робіт на території Хотинської фортеці.

Археологічні дослідження із вивчення старожитностей Хотинської фортеці розпочалися в 1961 р., із 2002 р. тут проводяться щорічні розкопки експедиціями Чернівецької філії ОАСУ ІА НАН України за участю співробітників та студентів Чернівецького національного університету імені

Юрія Федьковича. За цей час в різних частинах Цитаделі, Нової фортеці, на її периферії та в розмивах берегу р. Дністер під фортецею було виявлено 145 монет. Дані про невелику частину цих знахідок публікувалися в різних виданнях², але узагальнюючий їх огляд робиться вперше.

Всі знайдені під час досліджень 2002–2011 рр. нумізматичні матеріали можна поділити на п'ять хронологічних груп. До першої відносяться монети XV – першої половини XVII ст., яких знайдено 17 екземплярів. Це грошові знаки: Речі Посполитої (півгроші Олександра Ягеллончика (1492-1506), Сигізмунда I Старого (1506-1545), Сигізмунда II Августа (1548-1572), трьохгрошовик, півтораки і соліди Сигізмунда III Вази (1587-1632); Угорського королівства (денарій Рудольфа II (1576-1612), Фердинанда III (1637-1657); Прибалтійських володінь Швеції (соліди Густава II Адольфа Вази (1621-1632) відкарбовані в м.Рига); Молдавського князівства (анепіграфний півгріш Олександра Доброго (1400-1432), гріш Стефаніци (1517-1527) і Російського царства (копійка Олексія Михайловича (1645-1676)?).

Наступна група монет датується другою половиною XVII – початком XVIII ст. і представлена 36 грошовими знаками. Більшість із них, а саме: 31 монета є солідами (боратинками) Речі Посполитої випущеними в роки правління Яна II Казимира Вази (1649-1668). Інші грошові знаки, левендальдер і драйпелькер, відносяться до емісій князівств Германської (Священної Римської) імперії, дві монети – акче Османської імперії та 1 монета (6 крейцерів) - Австрійської монархії Леопольда I (1657-1705).

Третя хронологічна група, яка охоплює XVIII ст., є найбільш чисельною і складається із 62 монет. До них відносяться емісії Османської імперії (онлик, бешлик, пара, акче султанів Ахмеда III (1703–1730), Махмуда I (1730–1754) Мустафи III (1757–1774); Російської імперії (денга, копійки Анни Іоанівни (1730-1741), Єлизавети Петрівни (1741-1761), Катерини II (1762–1796), Павла I (1796–1801); Австрійської держави (крейцери Марії Терезії (1740–1780), Йосифа II (1765–1790); Речі Посполитої (соліди і гроші Августа III (1733–1763), Станіслава Августа (1764–1795); Молдово-волоські монети (парники і двопарники, випущені в ході російсько-турецької війни 1768–1774 рр. в Садогурі під Чернівцями), а також рахункові жетони.

До четвертої групи входять 26 монет XIX – початку XX ст. Із них тільки одна – крейцер Австрійської монархії, відкарбований при Франці II (1792–1835), решта – грошові знаки Російської імперії від Олександра I (1801–1825) до Миколи II (1894–1917).

Остання хронологічна група датується 20– 40-ми роками XX ст., складається із 4 монет і представлена грошовими знаками Румунського королівства та СРСР.

Монетні знахідки із фортеці є важливим датуючим матеріалом. Їх знахідки в закритих археологічних комплексах разом із керамікою, глиняними люльками, виробами із скла, предметами озброєння, кулями та ядрами і др. дають змогу встановити час використання тих чи інших артефактів. Завдяки монетам було визначено і час спорудження окремих будівель. Так, фундамент споруди, яка перекривала руїни південно-східної

вежі в Привратному дворі Цитаделі, було віднесено до кінця XVII – початку XVIII ст. після знахідки в складі зв'язуючого розчину соліда (боратинки) Яна II Казимира Вази. А фундаменти будівлі поблизу церкви св. Олександра Невського на території Нової фортеці було віднесено до 20-х років XIX ст. завдяки знахідкам між камінням 3 монет вартістю в 1 копійку, відкарбованих з 1818 по 1821 рр.

Знайдені монети дають змогу скласти уявлення про розвиток торгово-економічних зв'язків населення Хотинщини в різні періоди. Так, наявні нумізматичні матеріали показують, що основними грошовими одиницями, які використовувалися в обігу, були номінали Речі Посполитої. Грошові знаки Молдавського князівства, до якого входив Хотин протягом кінця XIV – XVII ст., виявлені всього в 2-х екземплярах і, очевидно, не відігравали суттєвої ролі в місцевій торгівлі. Із входженням регіону до складу Османської імперії тут набувають широкого поширення турецькі монети, які стають основним платіжним засобом. Завоювання Хотинської фортеці російськими військами в 1739, 1769, 1788, 1806 роках привело до поширення в грошовому обігу царської монети, яка після 1812 р. стає домінуючою.

Серед виявлених на території фортеці нумізматичних матеріалів на особливу увагу заслуговують 16 монет. Це фальшиві грошові знаки різних періодів. Частина із трапилася поблизу руїн південно-східної вежі. Там були знайдені подроби трьохгрошовиків, півтораків та денаріїв. Монети мають мідну основу і зверху посріблені. Всі вони виготовлені досить якісно і практично не мають помилок в надписах. Ці грошові знаки були просто викинуті в рів фортеці. Інша частина фальшивих монет, також з мідною основою й посріблена, але великих номіналів, була спеціально знищена. Зокрема, левендальдер графства Рітберг, турецькі онлики, деякі європейські монети були спеціально зламані, інколи розрубані, на 2 або 4 частини і викинуті разом із сміттям за межі фортеці.

Знахідки фальшивих монет, особливо, тих, які були демонетизовані, говорить про розміщення у фортеці фінансових установ, які слідкували за якістю монети, що надходила (податки, митні збори, штрафи тощо). Очевидно, найбільш інтенсивно, як свідчать вилучені турецькі монети, перевірка грошових знаків здійснювалася під час знаходження у Хотинській фортеці османської адміністрації.

Таким чином, знайдені на території фортеці монети дозволяють отримати нову інформацію про основні номінали місцевого обігу, з'ясувати час використання конкретних грошових знаків і довідатися про функціонування фінансових установ по вилученню фальшивої монети.

Література

1. Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – С. 196–125; Пивоваров С.В. Середньовічні нумізматичні матеріали в археологічних комплексах Буковини // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 173–174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 171–182.

2. Пивоваров С.В. Монетні знахідки з Хотина 2002 р. // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.2. – Вип.4. – С. 29–39; Пивоваров С. Археологічні та нумізматичні пам'ятки Хотинщини XVIII ст. // Ставчанська битва 1739 р. в контексті європейської історії XVIII ст. – Чернівці: Прут, 2004. – С. 19–24; Пивоваров С. Археологічні дослідження на Хотинщині в 2000–2003 рр. // Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини на Хотинщині. – Чернівці: Прут, 2003. – С. 32–35; Михайлина Л., Пивоваров С. Нариси з історії Хотинської фортеці (факти, легенди, гіпотези). – Хотин, 2011. – С.80–87.

Владислав Безпалько (Київ), науковий співробітник відділу історичних пам'яток Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОНмолодьспорту України
Дмитро Лукашов (Київ), краєзнавець

Скарб початку XVII ст. із с. Тетерівське Київської обл.

Скарб було виявлено 2011 р. в результаті господарчих робіт при впадінні річки Жерева у Тетерів, поблизу с. Тетерівське Іванківського району Київської області. Комплекс складає 51 монета. Найстарша монета – гданський солід Казимира IV Ягелончика, наймолодша – польський гріш 1608 р., за яким умовно можна визначити дату тезаврації скарбу. Переважаючу кількість монет комплексу складають емісії XVI ст. Окрім монет польської та литовської чеканки, у скарбі присутні монети Угорщини та німецьких емітентів, а також значна кількість російських монет (третина всього комплексу). Опрацювання описів тезаврацій початку XVII ст. з інших територій Речі Посполитої (сучасні Польща та Литва) показує як звичне явище для грошового обігу всієї держави наявність і монет XV ст., і представленість монет князівств Священної Римської імперії, а також значну кількість угорських денарів [9, 46–54; 11, 78–86]. Останні завозилися з Угорщини як вигідне джерело для виготовлення власної монети [12, 80].

Частина з них надходила до грошового обігу і приймалися як соліди [5, 32]. Пояснення присутності у скарбі російської монети варто шукати як у близькості російського кордону та торговельними зв'язками з московськими володіннями, так і у фінансово-економічних реаліях часів Смути. Російська копійка поступово посилювала свою присутність у грошовій масі краю [4, 102], по курсу зручно прирівнюючись до одного польського гроша [2, 3–4]

Рис. 1. Грошен Тевтонського ордена, Йоган фон Тіфен